

Coordonatori

Ilona BĂDESCU

Silviu GONGONEA

Nina Aurora BĂLAN

Coordonatori

Ilona BĂDESCU

Nina Aurora BĂLAN

Silviu GONGONEA

**TRADIȚIE ȘI CONTINUITATE.
MAGIȘTRI ȘI DISCIPOLI
(perspective literare, sociale și culturale)**

**Editura Universitaria
Craiova, 2020**

Comitetul științific al Conferinței:
Prof. univ. dr. Nicolae PANEA
Prof. univ. habil.dr. Mihaela POPESCU
Prof. univ. dr. Cristiana TEODORESCU
Conf. univ. dr. Nina Aurora BĂLAN
Conf. univ. dr. Dana DINCĂ
Conf. univ. dr. Anamaria PREDA
Lect. univ. dr. Ilona BĂDESCU
Lect. univ. Dr. Sorin CAZACU
Lect.univ.dr. Ovidiu DRĂGHICI
Lect.univ.dr. Silviu GONGONEA

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Tradiție și continuitate : magiștri și discipoli / coord.: Ilona Bădescu,

Nina Aurora Bălan, Silviu Gongonea. - Craiova : Universitaria, 2020
ISBN 978-606-14-1677-6

- I. Bădescu, Ilona (coord.)
- II. Bălan, Nina Aurora (coord.)
- III. Gongonea, Silviu (coord.)

008

Pentru conținutul articolelor, responsabilitatea revine autorilor.

Volum finanțat de MEC.

**SECȚIUNEA
ALOCUȚIUNI**

VOLUI NUMERARE COLORES

Florica BECHET
Universitatea din București

ABSTRACT

The present paper sets out to catalogue and study the significance and symbolism of the terms which designate colour in the works of Ovid. Being part of a greater study dedicated to this topic, the following pages will focus on the love poetry, trying to compare, on one hand, this poetry (represented by *Ars amandi* and *Amores*) to *Fasti* and to the poetry of the exile, and on the other hand, the coloristics of *Amores* to the one of *Ars amandi*. The paper also makes a statistics on the names of colours, studying the 'objects' which benefit from a chromatic description, but first of all it keeps track of the quantitative distribution of this vocabulary in the various ovidian poems being analysed, in search of an explanation for this substantially different distribution.

Keywords: *Ovid, love poetry, symbolism of colours, quantitative distribution*

1. Chestiuni preliminare

*Saepe ego digesto suolu innumerare colores,
nec potui: numerocopia maiorerat.*

«Adesea, am vrut să număr culorile, una câte una,
nu am putut: erau mulțime, în număr prea mare»
Vrut-am, adesea, să număr culorile, una și una,
n-am reușit, că mulțimea prea mare era.¹

(5,213-214)

Aceste versuri pe care Ovidiu le inserează în cartea a V-a a *Fastelor* m-au incitat să încerc ceea ce poetul mărturisește, prin glasul zeiței Flora: să număr culorile. Principalul scop al acestei expuneri este schițarea inventarului numelor de culori folosite în opera sa de către poetul sulmonez și găsirea valorilor lor simbolice.

Istoria acestei expuneri este mai lungă decât expunerea însăși. Cu mai mulți ani în urmă, obligată să țin o conferință despre Ovidiu, am abordat singura operă ovidiană care mă interesa în acel moment: *Fastele*, în care m-am ocupat de numele de culori. Cum avem de-a face, de bună seamă, cu două categorii de valori simbolice: valorile comune, atribuite de orice roman

acestor culori, și valorile adăugate acestora de geniul poetic al lui Ovidiu, am simțit nevoia și să le compar.

Totodată, aveam și scopuri secundare, probleme care îmi stârneau interesul: dat fiind faptul că fiecare lună este patronată de către o divinitate căreia i se dedică aproape toate manifestările religioase din această lună, care își pune amprenta pe atmosfera acestei luni, ar fi oare posibil să găsim o / unele culori / culori dominantă/e pentru fiecare lună? De exemplu, dacă luna februarie este luna consacrată morților, este ea dominată de culorile sumbre proprii Lumii de Dincolo? Sau luna iunie, dedicată tinereții, primește oare – să zicem – culoarea verde?

La puțin timp după aceea, am aplicat aceeași analiză poeziei exilului: *Tristele* și *Ponticele*, considerate și ele de către creatorul lor de o cu totul altă factură decât operele de tinerețe, caracterizate prin *Musa iocosa*, și care ar fi trebuit să aibă o cu totul altă cromatică și, în mod evident, o altă simbolistică, mai motivată decât în cazul *Fastelor*. Am considerat că *Fastele* reprezintă *Roma*, în vreme ce ultimele poeme sunt o *paradigmă a exilului*.

2. Inventarul termenilor care desemnează culorile

Pentru început, concluziile inventarului termenilor care desemnează numele de culori. Deși este vorba despre o operă poetică, în care asemenea termeni pot fi folosiți foarte bine ca *epitheta ornantia*, nici în *Faste* nici în poemele exilului nu sunt prea numeroși. Am inventariat vreo patruzeci de adjective, dintre care cea mai mare parte nu semnifică propriu-zis culoarea (precum *aureus*, *auratus*, *inauratus*, *argenteus*, *aen(e)us*, *aenatus*, *eburnus*, *ferreus*, *marmoreus*², *niueus* etc., *cruentus*, *fumidus*, *nitidus*, *pallidus*, *sanquineus*, *serenus*, *sordidus*, *squalidus* etc., *cycneus* etc.). Peisajul acestor poeme este colorat în alb, roșu, galben, verde, negru și albastru închis. O paletă destul de săracă, pe care suntem tentați să o atribuim lui Ovidiu și subiectului abordat. Se poate presupune că el nu iubea prea mult aceste subiecte (comandă politică, în primul caz, și scrisori ale unui exilat, în cel de-al doilea), astfel încât poetul iubirilor (*tenerorul luso amorum*) să fie prea inspirat și să-și pună în ele întregul talent.

Însă importanta lucrare a lui Jacques André, *Étude sur les termes de couleur dans la langue latine*³ ne arată că vocabularul cromatic latin nu este cu nimic inferior celui al grecilor. Savantul francez numără nouă culori principale și 534 de termeni care le desemnează. În orice caz, nu trebuie să ignorăm faptul că vocabularul culorilor se dezvoltă mai ales în a doua jumătate de secolului I p. C., așadar după moartea lui Ovidiu. De altfel, după părerea mea, poetul sulmonez oferă o frumoasă compensație prin mulțimea termenilor folosiți pentru a indica aceeașiculoare (adesea cu nuanțe). Pentru

mai multe culori (alb, negru, roșu, galben), se pot observa trei feluri de variații indicate de către André: „dans la qualité ou l'espèce, dans l'intensité, dans la saturation ou pureté“.

În plus, dacă se compară lista culorilor folosite de Ovidu în *Faste* și în poezia exilului cu paletetele cunoscute de la alți autori antici, aceasta apare chiar foarte bogată. Xenophan nu cunoștea decât trei culori (violet: *porphyrous*, verde-galben: *chloros* și roșu: *phoïnikous*, Aristotel (*Meteor.* 3, 4, 24 sqq.) – patru (violet: *porphyrous*, verde: *prasinus*, galben-portocaliu: *xanthos*, roșu: *phoïnikous*), Posidonius – patru (violet: *halourges*, albastru-indigo: *kyanos*, verde: *prasinus*, roșu: *erythros*), Seneca (*N. H.*, 1, 3, 12) – cinci (violet: *purpureus*, albastru-violet: *caeruleus*, verde: *uiridis*, galben-portocaliu: *luteus*, roșu: *igneus*), Ammianus Marcellinus – șase (violet: *purpureus*, albastru-indigo: *caeruleus*, verde: *uiridis*, galben: *luteus*, portocaliu: *flauescens uel fuluus*, roșu: *puniceus*). În vreme ce Xenophan, primul ca dată, nu distinge decât trei culori, iar Aristotel patru, cel puțin conform aparenței oferite de terminologie, spectrul lui Seneca și, mai ales, cel al lui Amiannus Marcellinus se apropie de spectrul nostru. Ultimului nu-i lipsește decât distincția dintre albastru și indigo pentru a indica toate culorile fundamentale ale spectrului⁴. Trebuie totuși subliniat faptul că anticii nu recunoșteau cele șapte culori ale curcubeului.

După N. V. Baran⁵, paleta culorilor folosite de către autorii latini este destul de variabilă: Livius Andronicus nu cunoaște decât roșul purpuriu, Ennius numește cinci culori (alb, negru, albastru, roșu, galben), Pacuvius – trei (negru, galben, roșu), Plaut – șase (alb, negru, roșu, galben, albastru și verde), Luciliu – patru (alb, negru, roșu și verde), Lucrețiu – șase (alb, negru, roșu, galben, verde și albastru). Se pare că Ovidiu se află pe urmele lui Lucrețiu. Pe de altă parte, Bartolomé Segura Ramos⁶ întreprinde o analiză aprofundată și pertinentă a vocabularului culorilor la Vergiliu; concluzia lui este că cel mai mare poet al epocii lui Augustus folosește cele șase culori de bază ale lui Hesiod și Plaut, cărora le adaugă alți termeni, care nu desemnează propriu-zis o culoare (precum *obscurus* și *umbrosus* care completează gama negrului, sau *pallens*, *pallidus* pentru gama galbenului). Este și cazul lui Ovidiu. Printre latini, Aulus Gellius (1, 17, 4-5, 6; 10, 17-19; 2, 26, 1-23) se arată cel mai preocupat de a face cel mai complet inventar al culorilor și al nuanțelor lor: pentru negru, el indică *furuus*, *ater*, *nigror*, roșul este reprezentat de *fuluus*, *ruber*, *rubidus*, *rutilus*, *rufus*, *russus*, *poeniceus*, *luteus*, *igneus*, *flammeus*, *spadix*, albastrul de către *glaucus*, *caeruleus*, *caesius*, galbenul de către *flauus*, *fuluus*, *luteus*, *croceus*, albul de către *candidus*. Vom regăsi aproape toți acești termeni și toate aceste nuanțe în poezia lui Ovidiu.

Pe de altă parte, toate aceste culori au și o valoare simbolică, pusă foarte bine în valoare de către Baran⁷.

În ceea ce privește distribuirea numelor și culorilor în *Faste*, contrar așteptării noastre, am constatat că nicio lună nu este mai întunecată decât celelalte. În martie și aprilie există mai mult verde, dar, în *Faste*, culorile dominante sunt nuanțele de alb și, mai ales, termenii care indică lumina. *Fastele* lui Ovidiu nu sunt colorate, ci strălucitoare. Limba culorilor este intim unită cu religia, care, în acest moment, este triumfătoare. Culorile dominante sunt alb și roșu.

Dimpotrivă, deși, în poezia exilului, Ovidiu folosește aproape același vocabular cromatic, peisajul scit nu are, de fapt, decât două culori: negru și alb (*niger* și *candidus*). Un peisaj mai percutant decât orice imagine multicoloră. Se pare că exilul a operat o fractură cromatică și că durerea, suferința și tristețea realizează o distorsiune a luminii care se focalizează în doi poli: unul negru și altul alb.

În dipticurile create de aceste culori, culoarea sumbră este mai puternică, iar noi asistăm la un fenomen de neutralizare. Negrul durerii și al exilului, a permanentei furtuni a vieții relegatului nostru este semnat prin multe cuvinte și expresii: *decolor*, *niger*, *nubes*, *nubilus*, *sordidus*, *squalidus* etc. Dar această suferință, exilul prin excelență, pare conținut, pentru Ovidiu, într-un singur cuvânt: *color*. Când relegatul vorbește fără podoabă el spune: *ut titulo careas, ipso noscere colore* „(Totuși, să nu crezi că ai putea ajunge aici, la Roma) necunoscută, fără titlu, te vor cunoaște după culoare” (*Tr.* 1, 1, 61).

Este culoarea sumbră, culoarea exilului, într-un cuvânt: *color*.

Să privim, acum, mai de aproape, aceste culori, pentru a vedea ce lume desemnează ele: Roma sau exilul.

Toate aceste pasaje colorate, chiar și în poezia exilului, descriu aceleași locuri din Roma sau evenimente care se petrec acolo (plasate în trecut sau imaginate de către poet, precum triumful Cezarului). Într-un pasaj (*Tr.* 3, 12, 5-16), poetul descrie primăvara și un peisaj plin de flori, de iarbă, de muguri. Nu există acolo niciun nume de culoare; un singur nume de floare, care ne face să vedem o culoare: *uiola*. În plus, așa cum spun exegeții, primăvara pe care Ovidiu o pictează aici este primăvara din Italia, și nu din Scitia, care are culorile unui vechi film în alb și negru.

3. Culorile iubirii

a) Pedagogul

Odată realizată această analiză, am încercat să găsec adevăratele culori din tratatul lui Ovidiu despre iubire: *Ars amandi*. Pentru un îndrăgostit, totul trebuie să fie înflorit, strălucitor și colorat ca un curcubeu. Numai că inventarul celor trei cărți ale acestui tratat este aproape același, aproape cu

nimic mai bogat decât ceea ce găsim în *Faste* și în partea de Roma din poezia exilului. Doi sau trei termeni sau sintagme în plus.

Nenumărate scene din circ sau din amfiteatru, mii de primăveri în care natura se împodobește cu o excepțională paletă de culori, peisaje rurale și urbane, toalete și coafuri complicate, însă rari termeni cromatici, aproape aceiași care se găsesc în celelalte opere. Cei mai mulți se găsesc în secvențele de mit și legendă care ilustrează tratatul de iubire ovidian, însă pot fi considerați formule prefabricate. Se găsesc multe versuri bine lucrate, dar presărate cu turnuri facile. Nicio grijă pentru distribuția strălucitor / mat.

Poemele abundă în antiteze cromatice, pe care le putem găsi la fel de bine în poezia exilului. O singură culoare rară: *rauus* „gri bătând în galben”: 2, 659 *Si straba, sit Veneri similis; si raua, Mineruae* „Dacă e sașie, compar-o cu Venus; dacă e roșcată, cu Minerva”. Multe culori sugerate de flori, de fructe, de păsări și pietre prețioase.

Poetul nu are organe pentru culori, el vede cu totul altceva și acționează. De aceea termenii de culori abundă în cartea a III-a, unde preceptorul le dă femeilor lecții despre farduri și despre culoarea veșmintelor. Varietatea cromatică a naturii nu servește decât pentru a colora toaletele femeilor frumoase. Cromatica, mândrie a zeiței Flora din *Faste*, în *Ars amandi* se regăsește în strălucirea rochiilor vopsite:

*Quot noua terra parit flores, cum uere tepenti
uitis agit gemmas pigraque fugit hiemps,
lana tot aut plures sucos bibit;*

„Câte flori ivește pământul, când a primăverii
boare călduță viei dă mugur și-alungă leneșa iarnă,
tot atâtea licori soarbe lâna, ba chiar și mai multe”

(3, 185-186).

Este *Lecția iubirii* ovidiene.

b) Îndrăgostitul

Și totuși există și poemul de tinerețe în trei cărți intitulat *Amores* „Iubirile”. În acest poem, nu putem găsi patruzeci de culori sau nuanțe de culori. Repartiția lor este semnificativă.

ALB: 33 de ocurențe

1. *candidus* – 12 ocurențe, *candor* 1 ocurență (o față, gâtul, fața sau brațele unei frumoase, rochia alteia aflată în suferință, o inocentă, haina poetului în curs de îndeplinire a unui ritual, o junincă din vis).

2. *niuens* – 7 ocurențe (caii soarelui, o junincă, fața, brațele, trupul unei frumoase) – aproape aceeași distribuție; animalele, cu o singură excepție, nu sunt victime dedicate zeilor, precum cele din *Faste*.

3. *albus* – 8 ocurențe, *albere* – 2 ocurențe (un chip palid, un ten alb, niște cai, penajul unei păsări, o rochie, spuma laptelui, pielea unei vaci, o bentiță de prins părul, veșminte rituale).

4. *ebur* – 1 ocurență, *eburneus* – 1 ocurență (mijloc de albire a mâinilor, gâtul unei frumoase).

5. *canescere* – 1 ocurență (un palat degradat).

NEGRU – 15 ocurențe (dacă socotim și *fuscus* „întunecat” - variante d'intensité)

6. *niger* – 5 ocurențe (pielea rasei negre – Memnon, părul unei brunete, pata lividă a unei vaci, fluviul Avern).

7. *ater* – 2 ocurențe (o piele smeadă, negrul neutru).

8. *pullus* – 1 ocurență (niște cai).

9. *coloratus* – 3 ocurențe (un ten smeadă, dar și cerul la răsărit, recoltele aurii).

10. *squalidus* – 1 ocurență (o închisoare).

11. *sordidus* – o ocurență (praful).

12. *fuscus* – 2 ocurențe (un ten întunecat).

ROȘU – 28 ocurențe

13. *purpureus* – 8 ocurențe (pudoarea, nuște obraji împurpurați, chipul Lunii, hățurile Aurorei, cearceafurile unui pat de amor, zeul Amor, buzele unei frumoase).

14. *punicus* – 1 ocurență (ciocul unui papagal).

15. *ruber* – 1 ocurență, *rubor* – 3 ocurențe, *rubescere* – 4 ocurențe, *erubescere* – 3 ocurențe, *subrubescere* – 1 ocurență (pudoarea, **sângele**, zorii, culoarea brândușei, culoarea unui chip).

16. *sanguineus* – 1 ocurență, *sanguinulentus* – 1 ocurență (culoarea unor tablete necitite de către iubit, Luna).

17. *minium* – 1 ocurență (culoarea unor scrisori).

18. *roseus* – 2 ocurențe (caii Aurorei, niște obraji).

19. *crocus* – 1 ocurență, *croceus* – 1 ocurență (caii Aurorei, ciocul unui papagal).

GALBEN – 19 ocurențe

20. *flauus* – 8 ocurențe, *flauere* – 3 ocurențe (caii Minervei, ai aurorei, ai lui Ceres, ai lui Apollo, ai unei blonde, (fruntea) unei Muze, mâinile care se îngălbenesc).

21. *fuluus* – 1 ocurență (lâna de aur).

VOLUI NUMERARE COLORES

22. *aureus* – 4 ocurențe, *auratus* – 2 ocurențe, *inauratus* 1 ocurență (Amor, carul lui Amor, flămurile lui Amor, mantia și lira lui Apollo, sandalele de ceremonie).

23. *pallidus* – 1 ocurență (Inacchis cuprins de iubire).

VERDE – 5 ocurențe

24. *uiridis* – 3 ocurențe, *uirere* – 1 ocurență (câmpurile Peligniene, iarba din vis, chipul pictat la britanilor).

25. *zmaragdus* 1 ocurență (penele unui papagl).

ALBASTRU

26. *caerulus* – 1 ocurență (marea).

VARIA

27. *nitidus* 1 ocurență (o zi).

28. *puluerulentus* – 1 ocurență (recompensa de război).

Culorile cele mai frecvente sunt albul și roșul, la fel ca în *Faste*. Numai că poetul nu respectă opozițiile prezente în *Faste*: nici opoziția strălucitor / mat, variation de qualité (un veșmânt alb poate fi *candidus*: *Am. II, 13, 23 ipse ego tura dabo fumosis candidus aris* „eu însumi, îmbrăcat în haine albe, voi pune tămâie pe altarele fumegânde” sau *albus*: *Am. III, 2, 41 dum loquor, alba leui sparsa est tibi puluere uestis* „în vreme ce vorbesc, haina ta albă a și fost înnegrită de praf”; părul negru poate fi indicat atât prin *niger*: *Am. II, 4, 42 Leda fuit nigra conspicienda coma* „Leda avea un păr negru care atrăgea toate privirile”, cât și prin *ater*: *Am. I, 14, 9 nec tamen ater erat ne cerat tamen aureus ille* „el nu era nici negru, dar nici auriu”, și prin *pullus* (nefolosit de obicei ca epitet al părului): *Am. II, 4, 41 pendent niuea pulli ceruice capilli* „părul negru atârnă pe albul grumaz”, variation dans l’intensité (pentru a picta Luna, poetul folosește, la fel de bine, *purpureus*: *Am. I, 8, 12 purpureus Lunae sanguine uultus erat* „chipul Lunii era roșu ca sângele” și *sanguineus*: *Am. II, 1, 23 carmina sanguineae deducunt cornua lunae* „versurile fac să coboare secera însângerată a Lunii”; Aurora se scaldă în toate nuanțele de roșu: *Am. I, 13, 10 Roscida purpurea supprime lora manu* „retrage-ți mâna roșetică de pe hăturile umede de rouă”, *Am. II, 5, 35-36 quale coloratum Tithoni coniuge caelum / subrubet, aut sponso uisa puella nouo* „așa cum se colorează și se împurpurează cerul în fața soatei lui Thiton sau când proaspătul soț își vede iubita”, *Am. I, 8, 4-5 nigri non illa parentem / Memnonis in roseis sobria uidit equis* „niciodată mama negrului Memnon, de pe caru-i cu cai trandafirii, nu a văzut-o trează”, *Am. II, 4, 43 seu flauent, placuit croceis Aurora capillis* „fie se-nflăcărează, Aurora plătând prin pletele ei de culoarea brândușei” – în

condițiile în care, în II, 5, 22, brândușa este calificată drept *ruber* „roșie”. De altfel, la Ovidiu, nu numai Minerva este *flaua* (*locus communis*, sintagmă făcută de-a gata), ci și Aurora, Ceres, Apollo, Muza.

Culorile cele mai frecvente sunt – cum am mai spus – roșul și albul, la fel ca în *Faste*. Dar peisajul iubirii este cel mai colorat.

Culorile sunt exprimate prin adjective, prin nume și prin verbe specifice, dar și prin substantive indicând obiecte de o anumită culoare (precum *uiola* din *Tr.* 3, 12, 5-6), mai ales nume de flori și de pietre prețioase: *Am.* II, 5, 37 *quale rosae fulgent inter sua lilia mixtae* „așa cum sclipesc trandafirii în mijlocul crinilor”; *Am.* II, 5, 39-40 *aut quod, ne longis flauescere possit ab annis, / Maeonis Assyrum femina ebur* „la fel ca fildeșul asirian care împiedică mâna unei meoniene să se îngălbenească din pricina anilor”, *Am.* II, 5, 21 *tu poteras fragiles pinnis hebetare zmaragdos* „ai putea, prin penele tale, să eclipsezi delicatele smaralde”; *Am.* I, 1, 29-30 *cingere litorea flauentia tempora myrto* „să-ți încingi înflăcăratele tâmpole cu mirt”.

Deși există destule formule gata făcute (ca *flauua Minerua, condidior niue*), se găsesc și foarte frumoase combinații.

(a) Adesea, poetul joacă pe o singură culoare, exprimată pe același termen, angrenând, ocazional, și sinonimia: *Am.* I, 1, 17-18 *Quid si praeripiat flauae Venus arma Mineruae, / uentilet accensas flaua Minerua faces?* „Ce-ar fi dacă Venus și-ar însuși armura blondei Minerva și dacă blonda Minerva ar agita torțele aprinse?”; *Am.* III, 5, 9-14 *ecce! petens uariis inmixtas floribus herbas / constitit ante oculos candida uacca meos, / candidios niuibus, tunc cum cecidere recentes, / in liquidas nondum quas mora uertit aquas, / candidior, quod adhuc spumis stridentibus albet / et modo siccata, lacte, reliquit ouem* „Iată că, păscând iarba presărată cu flori multicolore, mi se arată o vacă albă, mai albă ca neaua abia căzută și care nu a avut încă timp să se transforme în apă, mai albă decât spuma abia fremătândă a laptelui abia muls de la oaie” (această pată albă este cu atât mai strălucitoare, cu cât pletora cuvintelor care exprimă albeața este profilată pe fundalul pestriț, presărat cu flori multicolore – *uariis ... floribus*). Poetul joacă și pe două culori amestecate: *Am.* III, 3, 5-6 *candida candorem roseo suffusa rubore / ante fuit – niueo licet in ore rubor* „Rozele se amestecau odinioară cu albeața chipului său; rozele se amestecă încă cu albeața de care el strălucește”; pe două culori plus sinonimie: *Am.* III, 2, 41-42 *dum loquor, alba leui sparsa est tibi puluere uestis / sordide de niueo corpore puluis abi!* „în timp ce vorbesc, albu-ți veșmânt a fost înnegrit de praful ușor; pleacă, praf necurat de pe trupul alb ca zăpada!”; pe două culori antitetice, plus sinonimie, unde o a treia culoare asigură fundalul: *Am.* III, 5, 21-26 *huc leuibus cornix pinnis delapsa per auras / uenit et uiridi garrula sidit humo, / terque bouis niueae petulanti pectora rostro / fodit et albens abstulit ore iubas, / illa locum taurumque diu*